

УДК 73

Анатолій Король, викладач кафедри образотворчого мистецтва та мистецької педагогіки
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ КЛАСИФІКАЦІЇ ПЛАСТИЧНИХ МИСТЕЦТВ

У статті розкрито зміст поняття “пластичні мистецтва” та розглянуто основні його види: живопис, графіку, скульптуру, архітектуру, декоративно-прикладне мистецтво та дизайн; відзначені основні відмінності пластичних мистецтв від інших видів художньої творчості; з’ясовано, що структуру художнього образу в пластичних мистецтвах можна аналітично поділити на три аспекти: тектонічно-композиційний, експресивний (виразний) та образотворчий (зображальний).

Ключові слова: види мистецтва, пластичні мистецтва, образотворче мистецтво, живопис, графіка, скульптура, архітектура, декоративне мистецтво, дизайн.

Рис. 1. Літ. 17.

Постановка проблеми та аналіз досліджень і публікацій. Спроби дослідження класифікації мистецтва на види робилися ще вченими Стародавньої Греції. Давньогрецький філософ Арістотель ділив мистецтва на види за принципом наслідування (мімесісу): чому наслідують, як наслідують, якими засобами це наслідування здійснюється. “Мистецтво, Арістотель розглядав як особливий, заснований на наслідуванні вид пізнання і ставив його в якості діяльності, яка зображає те, що могло б бути вищим за історичне пізнання, що має своїм предметом відтворення одноразових індивідуальних подій...” [1, 195].

Найґрунтовніші доробки з проблеми класифікації мистецтва на види належать світовим філософам: Г. Гегелю, Д. Дідро, І. Канту.

Г.В.Ф. Гегель виявляв джерело різноманітності видів мистецтва у внутрішній диференціації об’єктивних явищ. Він відзначав, що на кожній стадії історичного розвитку існує своя система видів мистецтв, де певні види, жанри то актуалізуються, то стають менш важливими... Гегель виділяє три основні види мистецтва: пластичні, музичні, словесні. Основи мистецтва – архітектура, вона відповідає символічній стадії творчості. Класичне мистецтво – скульптура. Романтичні мистецтва, покликані “оформляти внутрішні переживання суб’єкта”, – живопис, музика, поезія [4, 55 – 56].

Пропонована І. Кантом класифікація видів мистецтва заснована на відмінності способів вираження естетичних ідей (тобто краса). При цьому матеріалом для художника служить або форма, або зміст. В результаті І. Кант виділяє три основні види мистецтв: словесні, образотворчі та мистецтво “три відчуттів”. Образотворче мистецтво включає мистецтво відчуття істини

(пластика, до якої Кант відносить скульптуру і архітектуру) та мистецтво відчуття видимості (живопис) [9, 137 – 138].

Французький філософ-просвітитель, матеріаліст, письменник, естет і художній критик Дені Дідро розглядаючи всі види мистецтва як наслідування природі (теорія наслідування), розрізняв їх по засобах наслідування: поезія наслідує словами, музика – звуками, живопис – фарбами і так далі.

З XVIII ст. естетична думка прагне досягнути принципи, які зумовлюють видове членування художньо-творчої діяльності, розглядати мистецтво як систему видів, а не набір форм творчості, які випадково виникли і механічно співіснують [3, 39].

Американський вчений XX ст., представник неопозитивізму Т. Манро, поставивши в центр своєї емпіричної естетики вивчення проблем форми і формоутворення, в цьому ракурсі розробляє морфологію мистецтва, в якій пропонується ряд принципів класифікації його видів. На його думку, видом мистецтва є будь-яка діяльність, в якій присутній естетичний елемент: він налічує до 400 видів мистецтв, включаючи в їх число і міське планування, і пластичну хірургію, і мистецтво косметики [16, 50].

Але плюралізм підходів до художньої діяльності, дозволяючи охопити майже всі її наявні форми, призводить до істотних прорахунків в теорії. Обмеживши систематизацію мистецтва лише класифікацією форм, Манро залишає осторонь питання про їх сполучення з особливостями художнього змісту. Його класифікація залишається формальною, не переростає в систему, що розкриває істотні зв’язки між видами мистецтва, йде в “дурну нескінченність” [12, 189 – 190].

Класифікації видів мистецтв можуть бути

вельми різними, але в будь-якій з них акцентується яка-небудь одна домінуюча ознака.

З XIX ст. найбільш поширеною є класифікація мистецтв на підґрунті просторово-часових відносин: просторові, або статичні – живопис, скульптура, графіка, архітектура, дизайн та декоративно-прикладне мистецтво; часові, динамічні – література, музика; просторово-часові, синтетичні – театр, хореографія, кіно. Звичайно, цей поділ досить умовний, оскільки немає мистецтв, які розвивалися б лише в часі або тільки в просторі.

Образи живопису, графіки, скульптури, архітектури, ужиткових мистецтв не рухаються, не змінюються в часі, вони застигли, статичні... Та найприкметнішою спільною ознакою цих мистецтв дослідники визнали не їх застиглість, а те, що їхні образи закріплені в тій чи іншій матеріальній формі, розташованій у просторі. Виходячи з цього, їх називають мистецтвами "просторовими" [2, 10] "...образи всіх просторових мистецтв створюються художниками з мертвої матерії, якій надається форма, відповідна уявному зоровому образу, що виник усвідомості художника під безпосереднім враженням від дійсності чи створений його фантазією на підставі образів, збережених пам'яттю. У зв'язку з цим просторові мистецтва ще можна було б назвати формотворчими. І ця назва відображає їх суть точніше, ніж "просторові". Тільки живописці, графіки, скульптори, архітектори, майстри ужиткового мистецтва та дизайнери формують той чи інший матеріал. У широкий вжиток термін "формотворчі мистецтва" не увійшов, а широкого значення набув термін "пластичні мистецтва" (від грецького слова *plastike* – ліпити, створювати форми)" [2, 10].

Мета статті. Розкрити зміст поняття "пластичні мистецтва" та розглянути основні його види. Відзначити основні відмінності пластичних мистецтв від інших видів художньої творчості.

Виклад основного матеріалу. Значущими для нашого дослідження є просторові або пластичні мистецтва. Як зазначалось вище "пластичні мистецтва" поняття, яке об'єднує види мистецтва, твори яких існують в просторі, не міняються і не розвиваються в часі, і сприймаються зором. Твори пластичних мистецтв мають предметний характер, виконуються методом обробки різних художніх матеріалів.

Пластичні мистецтва діляться, у свою чергу, на образотворчі та необразотворчі.

Образотворче мистецтво – це мистецтво, пов'язане із зоровим сприйняттям, яке відображає

навколишній світ на зображальній площині і у просторі. Це: малярство (живопис), графіка, скульптура. Часто до видів образотворчого мистецтва зараховують також архітектуру та все декоративно-прикладне мистецтво, оскільки їх твори просторові й сприймаються зором. Однак архітектура та більша частина прикладного мистецтва (ужиткові вироби – меблі, одяг, посуд тощо) суттєво різняться від малярства, графіки та скульптури, оскільки образне відображення ними дійсності не має характеру безпосереднього відображення явищ, тобто зображення у повному розумінні слова [15, 121].

Залежно від специфіки різні види образотворчого мистецтва відтворюють такі візуально сприймані, об'єктивно існуючі властивості реального світу, як об'єм, колір, простір, а також матеріальну форму предметів і середовище, відчуття руху; при цьому тенденція до конкретності зображення може створювати ілюзію. Проте образотворчі мистецтва відображають не тільки те, що доступно безпосередньому зоровому сприйняттю; багато творів містять тимчасовий розвиток подій, певну фабулу, розгорнуті динамічні події, що розширює можливості образотворчого мистецтва у духовному відображенні світу. Образотворчі мистецтва можуть також розкривати духовну зовнішність людини, характер, її взаємовідносин з іншими людьми, передавати емоційний і психологічний зміст зображеної ситуації. З різним ступенем ілюзорності та умовності образотворчі мистецтва дають в своїй сукупності багатогранну, цілісну картину реального світу, життя людей і природи у всьому багатстві її індивідуальних проявів, а нерідко і предметне втілення образів, що не існують в реальності, а є вимислом людської фантазії. Не тільки відчуття, зовнішність епохи, але і її духовна суть, актуальні політичні, філософські, естетичні і етичні ідеї стають змістом образотворчих мистецтв. Естетично освоюючи різні сторони дійсності, будучи однією з форм пізнання світу, образотворчі мистецтва грають важливу роль в житті суспільства. Предметність образу в образотворчих мистецтвах дозволяє художникові з великим ступенем безпосередності виразити і вселити глядачеві своє відношення до того або іншого явища життя [8, 86–87].

Отже, до образотворчих мистецтв відносять: живопис, скульптуру, графіку, які відображають візуально сприйману дійсність, або за допомогою реальних тривимірних об'ємів (скульптура), або шляхом їх зображення на двовірній поверхні (живопис, графіка).

До необразотворчих пластичних мистецтв відноситься: архітектура, декоративно-прикладне

мистецтво, художнє конструювання (дизайн), де зорово-просторові форми не припускають, як правило, прямих аналогів в реальній дійсності.

Від інших видів художньої діяльності пластичні мистецтва відрізняються, по-перше, відсутністю тимчасового розвитку художнього образу; форма в них не змінюється в часі, не має характеру процесу, як, наприклад в музиці. По-друге, твори пластичних мистецтв сприймаються зором, а іноді і за участю дотику (скульптура і декоративно-прикладне мистецтво, дизайнерські вироби); для повноцінного освоєння архітектурного образу, а у деяких випадках і монументального живопису, необхідне сприйняття, яке вимагає певної тривалості, але тут часовий момент тільки суб'єктивний, сам же твір залишається незмінним [14, 465 – 467].

Щоб розглянути більш конкретно види пластичного мистецтва нам необхідно з'ясувати поняття “види мистецтва”.

Види – це історично утворені стійкі форми існування мистецтва. Види мистецтва являють собою реальні форми художньо-творчої діяльності. Вони розрізняються способом матеріального втілення художнього змісту. Різноманітність видів мистецтва надає можливість освоювати світ у всій його складності й багатстві. Види мистецтва відрізняються один від одного і тим, що кожний з них відтворює реальну дійсність за допомогою своїх особливих способів і засобів виразності. У кожного виду пластичного мистецтва свій архітектонічний матеріал, за допомогою якого створюється художній образ. У живописі – колір, в графіці – лінія, штрих, в скульптурі – пластика [3, 39].

Образна структура творів пластичного мистецтва будується зорово-пластичними засобами: композицією, всіма елементами форми (простір, об'єм, пластичність, ритм, лінія, світлотінь, колір і т. д.), характером обробки матеріалу.

Як і інші види художньої діяльності, пластичні мистецтва відображають світ в образній формі. Структуру художнього образу в пластичних мистецтвах можна аналітично поділити на три тісно зв'язаних один з одним аспекти: тектонічно-композиційний, експресивний (виразний), образотворчий (зображальний).

Всі вони – в своїй нерозривній єдності – виявляють ідейно-художній зміст твору. У архітектурі, декоративно-прикладному мистецтві, художньому конструюванні (дизайні) і скульптурі перший з цих аспектів полягає в організації реального, речового матеріалу в тривимірному просторі, у формуванні його конструкції і

тектоніки, у взаємно гармонійному або навмисно дисгармонійному розташуванні окремих частин, в єдності всіх елементів пластичної форми, в досягненні цілісності композиції. У живописі, графіці, фотографії ті ж принципи конструктивно-композиційної побудови відтворюються на площині, так що об'ємно-просторові відношення моделюються з більшою або меншою мірою умовності в двох вимірваннях.

Виразність образу досягається використанням зорово-формальних елементів; останні сприяють створенню певної духовної атмосфери, настрою, виявленню ідейного змісту твору. У творчості тектонічно-композиційний і емоційно-експресивний аспекти невіддільні оскільки духовна змістовність образу багато в чому залежить від певного пластичного рішення, а воно, у свою чергу, завжди несе емоційно-естетичний зміст.

Третій, зображальний, аспект специфічний для живопису, скульптури і графіки. У середині зображального аспекту можна умовно розрізнити моменти: безпосередньо-візуальний (тобто те, що безпосередньо зображене художником, наприклад плоди в натюрморті, дерева в пейзажі, фігури людей) і асоціативний, такий, що дозволяє розширити зміст твору за межі власного зображеного (фабулу оповідання, внутрішні конфлікти, психологічний стан, символічне значення і т. д.), що дає можливість включити в коло освоюваних явищ дійсності тимчасовий перебіг подій, філософські роздуми про життя, широку сукупність суспільних ідей, тобто ті сторони реальності, які не мають безпосередньо зорової зовнішності [14, 465 – 467].

Разом з тим багатьма своїми рисами пластичні мистецтва зближуються зі світом матеріальних предметів, що створюються людиною як своє “культурне середовище”.

Сама обробка матеріалів природи, надання їм певної форми, що відповідає соціальним потребам, створення в реальній практиці “зміни світу” предметів, яких природа не знає і які протистоять їй саме як результат людської творчості, розвивали духовні здібності людини. У роботі ока, голови і руки виникає відчуття правильності, порядку, пластичної координації. Тим самим річ, створена людиною, є носієм його “сутнісних сил”, “одухотворяється”. Предметний світ, що перетворюється людиною, сприймається як світ “олюднений”, як предметна творчість, яка удосконалює природу, вносить до хаосу дійсності розумний порядок. Так в ході практики зароджується естетичне відчуття, на ґрунті якого складаються поступово різні види пластичного мистецтва.

“Виготовлення предметів” переростає в мистецтво лише тоді, коли предмет “одухотворюється”, набуває естетичних якостей. Будь-яка споруда, предмет побуту, пластичне або двомірне зображення стає предметом мистецтва, коли в ньому виражається естетичне відображення і відношення до світу, коли в ньому закріплено образне усвідомлення дійсності, за законами краси.

З’ясуємо різні наукові підходи до визначення видів пластичних мистецтв.

У словнику А.М. Пасічного “Образотворче мистецтво” дається визначення “малярства”, як аналогічного терміну “живопис”: “Малярство, мальовництво – один із головних видів образотворчого мистецтва; у вузькому значенні – художнє відображення предметного світу на площині за допомогою кольорових матеріалів. Виходячи з практичного призначення та пов’язаних з ним спеціальних завдань, малярство поділяється на: станкове, монументальне, декоративне. Великі можливості малярського мистецтва найбільше розкриває станкове малярство, якому доступна особлива різноманітність змісту при глибинній розробці форми. В основі малярських художніх засобів лежить колір в нерозривній єдності зі світлотінню та лінією. Колір та світлотінь опрацьовані малярством з повнотою, недосяжною для інших видів мистецтва. Цим обумовлена типова для реалістичного малярства досконалість об’ємного та просторового моделювання, жива та правильна передача особливостей дійсності тощо. Основні різновиди малярської техніки прийнято позначати за різновидами барвникових матеріалів: олійне малярство, акварель, гуаш, темпера, клейове малярство, пастель, фреска, мозаїка, енкаустика тощо. Найпростіших ознак такого роду не завжди достатньо, щоб провести межу між малярством та графікою у кожному окремому випадку. Наприклад, твори, виконані аквареллю або пастеллю, можуть відноситись як до однієї, так і до іншої галузі мистецтва залежно від задуму маляра та поставлених ним завдань. Малярство існувало з прадавніх часів, але всебічного розвитку набуло починаючи з XVI–XVII ст., коли встановився розподіл мистецтва на жанри та набула поширення техніка олійного малярства” [11, 102].

Словник з естетики визначає графіку як вид образотворчого мистецтва, що включає малюнок і друкарські художні твори (гравюру, літографію та ін.), що ґрунтуються на мистецтві малюнку, але володіючи власними зображувальними засобами виразності. Слово “графіка” походить

від грецького слова “graphike”, “grapho” – “пишу”, “креслю”, “малюю” [6, 66].

Термін “графіка” спочатку вживався лише стосовно писемності і каліграфії. Нового значення цей термін набув в кін. XIX – поч. XX ст. у зв’язку з розвитком поліграфії і розповсюдженням чіткого, контрастного лінійного малюнку, найбільш зручного для фотомеханічного відтворення в книзі і журналі. Тоді графіка сформувалася як мистецтво, в основі якого лежить лінія, або як мистецтво чорного і білого. Таке розуміння графіки в подальшому було розширене. Окрім контурної лінії, графіка використовує штрих і пляму, що також контрастують з білою (рідше кольоровою або чорною) поверхнею паперу – основного матеріалу графіки [5, 259].

За технікою виконання графіку розділяють на: малюнок та друкарську графіку. Найбільш стародавній і традиційний вид графічного мистецтва – малюнок. У завданнях малюнка багато загального з живописом, а межі між ними умовні: акварель, гуаш, пастель, темпера можуть використовувати для створення як графічних, так і живописних по характеру і стилю творів. Малюнок зближується з живописом і його унікальність в тому, що твори друкарської графіки – гравюри і літографії – можуть розповсюджуватися в багатьох однакових екземплярах.

За призначенням розрізняються: станкова, книжкова і газетно-журнальна, прикладна графіка та плакат.

Скульптура (від лат. *sculpere* – ліпити, вирізувати, висікати) є видом пластичного мистецтва, яке відображає, пояснює й оцінює дійсність засобами об’ємних пластичних образів і просторових форм. Твори скульптури мають реальний тривимірний об’єм, оточені простором, створені із твердих (дерево, мармур, граніт) або м’яких, пластичних (глина, тісто, віск, пластилін) матеріалів [10, 9 – 15].

Залежно від матеріалу основними способами виготовлення скульптури є висікання і ліплення. Основні види скульптури: кругла (її можна розглянути з різних боків), рельєфна (об’ємне зображення, розміщене на площині). Залежно від змісту, розмірів та призначення скульптуру поділяють на різні види: монументальна (від лат. *mones* – нагадує), пов’язана з архітектурою чи пейзажем; декоративно-паркова, що призначена для прикраси парків, майданів, будинків; станкова (від слова “станок”), призначена для встановлення в інтер’єрі; скульптура малих форм (дрібна пластика).

Виразальні засоби скульптури – об’єм, розмір, колір і фактура матеріалу, гра світла й тіні, ритм,

динаміка (символіка пози, руху, жесту, виразу обличчя), деталізація, форма (контур, силует), композиція. Зображальні та виражальні засоби скульптури використовуються так, щоб скульптура проглядалася з усіх боків, а силует чітко вимальовувався у просторі та був органічно з ним пов'язаний. Отже, скульптура – це вид образотворчого мистецтва, художній образ якого існує у тривимірному світі.

Декоративне мистецтво (фр. *deco* від лат. *deco* – прикрашаю) в естетиці визначають як естетичне освоєння середовища, художнє оформлення створеної людиною “другої природи”: будівель та споруд (архітектурний декор), приміщень (інтер'єр, побутові речі), вулиць і доріг. Декоративне мистецтво є галуззю, яка поєднує різні його види: монументальне декоративне мистецтво (прикрашає твори архітектури та садово-паркового мистецтва); декоративно-ужиткове мистецтво (створює художні предмети для суспільного та приватного побуту); оформлювальне мистецтво (художньо оформлює свята, видовища, експозиції та ін.) [17, 62].

Архітектуру (лат. *architectura* від грец. *architekton* – будівник) у мистецтвознавстві визначають як один із видів пластичного мистецтва, котре полягає в майстерності зведення будинків і комплексів (ансамблів). В архітектурі поєднуються технічні (функціональність, конструктивність) і художні (естетика) аспекти. Тут архітектура постає як діяльність проектування і керівництва процесом будівництва споруд [17, 55].

Розрізняють три головні види архітектури: об'ємні споруди (церкви, собори, житлові будинки, школи, театри, стадіони, крамниці, бібліотеки, промислові будівлі та ін.); ландшафтна архітектура (організація садово-паркового простору) – міські сквери, парки з “малою архітектурою” (альтанки, мости, фонтани, сходи); містобудування, створення нових міст та селищ, реконструкція старих міських районів.

Поняття “дизайн” пішло від англійського слова “*design*”, що означає замисел, проект, ескіз. Цей термін означає різні види проєктувальної діяльності, метою якої є формування функціонального та естетичного комфорту в навколишньому середовищі людини. Дизайн (художнє конструювання) – створення промислових виробів і раціональне формування навколишнього середовища. Він поєднує споживчі і естетичні якості предметів і об'єктів, що призначені для безпосереднього використання, повинен враховувати структуру та технологію виготовлення [13, 10].

Отже, дизайн це термін, який визначає новий вид діяльності по проєктуванню предметного світу. Дизайн виник на початку ХХ ст. як реакція на стихійне формування візуальних та функціональних властивостей предметного середовища. Інколи під терміном “дизайн” розуміють лише одну із його галузей проєктування естетичних властивостей промислових виробів. Дизайн вирішує більш ширші соціально-технічні проблеми функціонування виробництва, попиту, існування людей в предметному середовищі [7, 436 – 439].

Дизайн як пластичне мистецтво – не лише створення речей. Надаючи певні функціональні й естетичні властивості, особливості речам і предметному середовищу, художник формує або, можна сказати, “проєктує” людину, що буде користуватися цими речами й жити в цьому середовищі. Специфічною особливістю дизайну є єдність утилітарних та естетичних принципів. Під утилітарним розуміється корисність, функціональність, зручність користування, конструктивність, технологічність та економічність, а під естетичним – краса, досконалість, виразність та образність. Ці поняття взаємозалежні, причому утилітарне в більшості випадків залишається визначальним.

Проведений нами аналіз класифікації пластичних мистецтв можна представити у вигляді схеми (рис. 1).

Висновки. В ході дослідження ми з'ясували, що:

- пластичне мистецтво – це вид мистецтва, який існує в просторі, і сприймається зором; пластичне мистецтво поділяють на образотворче мистецтво і необразотворче мистецтво;

- до образотворчих мистецтв відносять: живопис, скульптуру, графіку та фотомистецтво, які відображають візуально сприйману дійсність або за допомогою реальних тривимірних об'ємів (скульптура), або шляхом їх зображення на двомірній поверхні (живопис, графіка, фотомистецтво);

- до необразотворчих пластичних мистецтв відноситься: архітектура, декоративне мистецтво, художнє конструювання (дизайн), де зорово-просторові форми не припускають, як правило, прямих аналогів в реальній дійсності.

Від інших видів художньої творчості пластичні мистецтва відрізняються: відсутністю тимчасового розвитку художнього образу, форма в них не змінюється в часі, не має характеру процесу, як, наприклад, в музиці; твори пластичних мистецтв сприймаються зором, а іноді і за участю дотику (скульптура, декоративно-прикладне мистецтво і дизайнерські вироби).

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ КЛАСИФІКАЦІЇ ПЛАСТИЧНИХ МИСТЕЦТВ

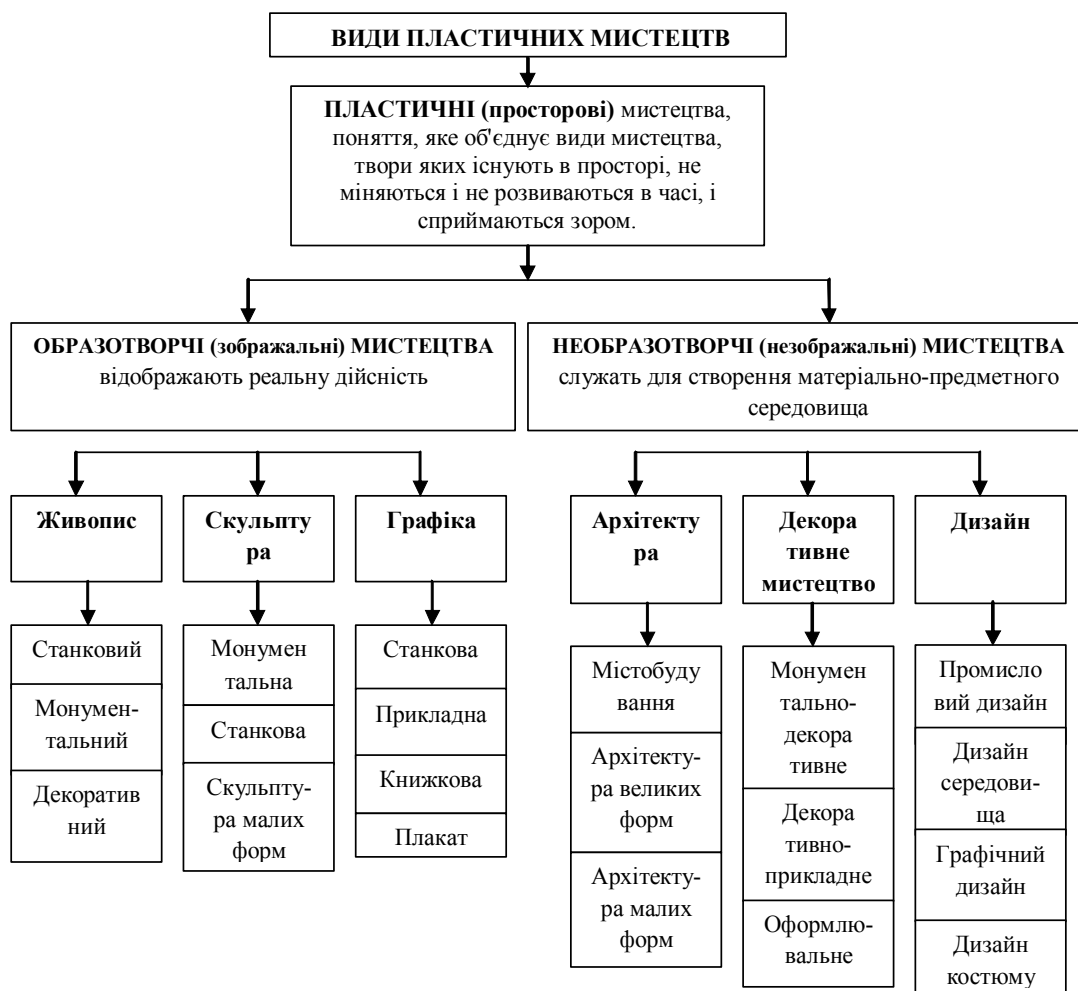

Рис. 1

1. Арістотель // *Большая Советская Энциклопедия: в 30 т. / гл. ред. А.М. Прохоров. – Изд. 3-е. – М.: Сов. энциклопедия, 1970. – Т. 2. А-Б. – С. 195.*

2. Білецький, П.О. *Мова образотворчих мистецтв / П.О. Білецький. – К.: Радянська школа, 1973. – 127 с.*

3. *Виды искусства // Эстетика: словарь / под общ. ред. А.А. Беляева [и др.]. – М.: Политиздат, 1989. – С. 39.*

4. Гегель Георг // *Эстетика: словарь / под общ. ред. А.А. Беляева [и др.]. – М.: Политиздат, 1989. – С. 55 – 56.*

5. *Графика // Большая Советская Энциклопедия: в 30 т. / гл. ред. А.М. Прохоров. – Изд. 3-е. – М.: Сов. энциклопедия, 1970. – Т. 7. Г-Д. – С. 259 – 260.*

6. *Графіка // Эстетика: словарь / под общ. ред. А.А. Беляева [и др.]. – М.: Политиздат, 1989. – С. 66 – 67.*

7. *Дизайн // Власов В.Г. Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства: в 10 т. / Виктор Власов. – СПб.: Азбука-классика, 2005. – Т. 3. Г-З. – С. 436 – 439.*

8. *Изобразительные искусства // Большая Советская Энциклопедия: в 30 т. / гл. ред. А.М. Прохоров. – Изд. 3-е. – М.: Сов. энциклопедия, 1970. – Т. 10. – С. 86 – 87.*

9. Кант Иммануил // *Эстетика: словарь / под общ. ред. А.А. Беляева [и др.]. – М.: Политиздат, 1989. – С. 137 – 138.*

10. Красноголовец, О.С. *Основы скульптуры: навч.*

посіб. / О.С. Красноголовец. – К.: Знання, 2008. – 171 с.

11. *Малярство // Пасічний А.М. Образотворче мистецтво: словник-довідник / А.М. Пасічний. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – С. 102.*

12. Манро Томас // *Эстетика: словарь / под общ. ред. А.А. Беляева [и др.]. – М.: Политиздат, 1989. – С. 189 – 190.*

13. Михайлов, С.М. *Основы дизайна / С. Михайлов, Л. Кулеева. – Казань: Новое Знание, 1999. – 240 с.: ил.*

14. Недошивин Г.А. *Искусства пластические / Г.А. Недошивин // Большая Советская Энциклопедия: в 30 т. / гл. ред. А.М. Прохоров. – Изд. 3-е. – М.: Сов. энциклопедия, 1970. – Т. 10. – С. 465 – 468.*

15. *Образотворче мистецтво // Пасічний А.М. Образотворче мистецтво: словник-довідник / А.М. Пасічний. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – С. 121.*

16. Семеніцева О.А. *Экзамен по искусствоведению: учебное пособие для вузов / О.А. Семеніцева. – М.: Приор-издат, 2005. – 112 с.*

17. Яремків М. *Мистецтво: види, жанри: словник-довідник образотворчих термінів / Михайло Яремків, Олег Кругляк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006 – 80 с.*

Стаття надійшла до редакції 03.11.2011